

## 800 ANIVERSARI JAUME I

## EL REI EN JAUME I i ELS ORÍGENS DE CASTELLÓ

Per Carles Rabassa Vaquer  
Universitat Jaume I

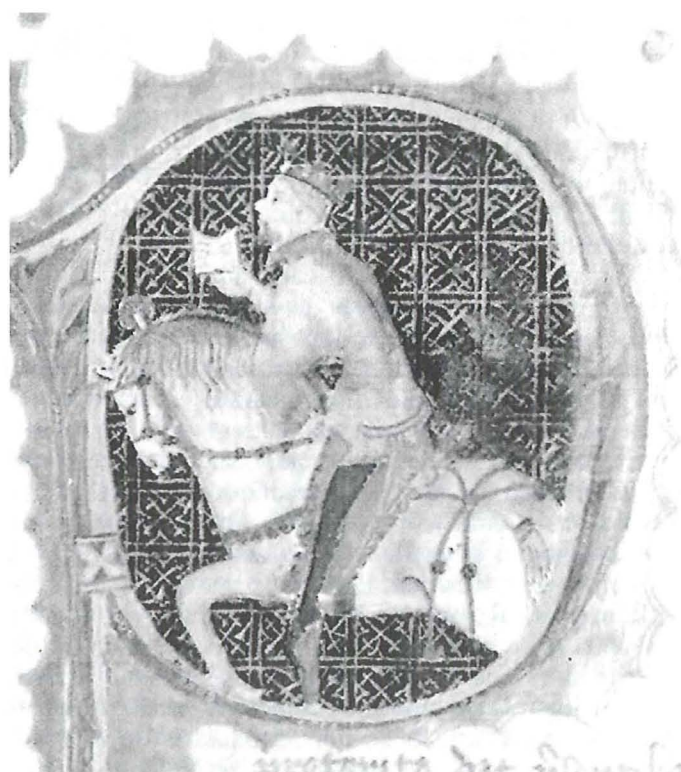
**E**l rei en Jaume ocupa un lloc important en el subconscient col·lectiu de la vila de Castelló. Ha ultrapassat l'àmbit estricte de la història acadèmica per esdevenir un referent cívic i cultural des de molts punts de vista, variats i molt sovint fins i tot contradictoris. Les raons són clares: el seu regnat ens remet a la fundació de la vila, als nostres inicis com a poble... al capdavant al mite que sempre envolta els temps dels orígens. Rei conquistador, rei legislador, rei fundador. Hi trobem reunits tots els ingredients que permeten construir el mite, la llegenda: l'heroi que trenca amb el passat i dona inici a uns temps nous.

No és la meua intenció, però, centrar-me en aquests aspectes referents a l'ús -o abús- de la història. Allò que pretenc amb aquestes ratlles, seguint l'amable invitació de l'amic Juanjo Trilles, és repassar de manera sintètica el procés de creació de la vila de Castelló en relació amb el regnat del monarca conqueridor.

D'entrada cal dir que la vila de Castelló no constitueix un lloc particularment important durant el regnat de Jaume I, ni el rei li dedica gaire atenció en la seua activitat política. El castell de Castelló és un més entre els molts castells que es reten a les tropes feudals. Justament l'únic esment que li dedica el rei en la seua crònica autobiogràfica fa referència a la seua rendició després de la caiguda de Borriana (cap. 186).

*E, quan fom aquí [tornada del rei a Borriana, recent guanyada, a partir de la segona quinzena d'agost de 1233], hagren gran alegria aquells que nós hi havíem lleixats: e estant aquí feïen cavalcades los nostres. E nós no lleixàvem la caça, sí que de nostra caça, entre senglars, e grues, e perdius, vivíem en nostra casa, de carn, vint cavallers, menys dels altres oficials que hi eren: e d'aquí feïen cavalcades, e guanyam Castelló de Borriana, e Borriol, e les Coves de Vinromà, e Alcalatèn, e Vilahameç.*

El topònim *Castilgone ripa de mare* el podem documentar des de l'últim decenni del segle XI. Són anys de crisi dels regnes de taifa, entrada dels almoràvits pel sud, i control de la zona de València per part del Cid, quan el monarca aragonès Pedro I, com a aliat del guerrer castellà, pot estendre el seu domini a una sèrie de castells de les nostres comarques: a l'interior el castell de Culla



Aureum Opus Pere el Cerimoniós DHCV.107.2

com a centre principal, i al litoral el control de la zona entre els castells de Miravet i Castelló, incloent també els de Sufera i Montornés. Cal tenir present que es tracta d'una simple tinença feudal -la frontera aragonesa es troba encara ben llunyana, Pedro I lluita en aquests anys per expugnar Osca. Tinents castellans o aragonesos dominen el castell de Castelló en nom de Pedro I, com a superestructura militar dominant que imposa el seu poder i exigeix el pagament de rendes a la població musulmana autòctona. La situació durarà poc, ja que un cop acaba el control del Cid sobre València els almoràvits recuperen el control i tornen a unificar al-Andalus en els primers anys del segle XII.

El topònim, per tant, és anterior a la vila, que no es funda fins als anys cinquanta del segle XIII. No ens ha de sorprendre, es tracta d'un topònim heretat. Originalment feia referència al castell situat al pujolet de la Magdalena, així com a l'hàbitat d'altura associat a aquesta fortificació. El districte d'aquest *hisn* -que és el nom que reben aquests

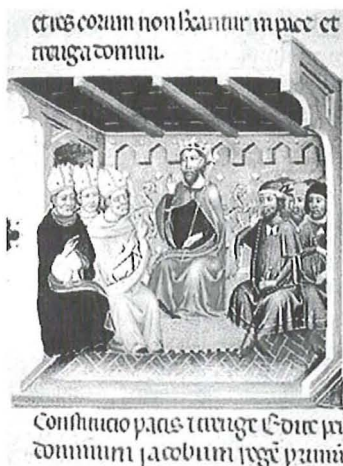
## 800 ANIVERSARI JAUME I

castells en àrab- inclouria els actuals termes de Castelló i Almassora. Però cap de les dues viles existia encara. En els dos casos es tracta de viles de nova planta, de traçat regular, bastides pels colonitzadors cristians a mitjans del segle XIII heretant el topònim d'hàbitats fortificats anteriors, als quals substitueixen i dels quals prenen el nom (encara que en casos com Castelló aquest perda absolutament el seu sentit etimològic).

Cal tenir present que la estructura territorial del món adalusí difereix radicalment de la pròpia de la societat feudal. En un districte castral com el de Castelló hi trobem dues fortificacions, que també són hàbitats fortificats: una a l'extrem nord (el castell de Castelló, és a dir, la Magdalena), i una altra a l'extrem sud, a tocar de la terrassa fluvial del Millars i controlant el pas del riu, el castell d'Almassora (no l'actual vila). A banda, escampades pel terme, la documentació cristiana del segle XIII ens permet documentar fins a 13 alqueries: per ordre alfabètic, a més de la de Fadrell que seria la principal, són les d'Almalafa, Benicatoll, Benihayrén (o Benifayrén o Beniharcén), Benimahomet, Benimarhua (o Benimarhua), Benimucarra (o Benimocar), Binaciet, Binahut, Binamargo, Binarabe (o Benarabe), Remomir i Taixida. Podia haver-ne més, perquè coneixem més topònims iniciats per Beni- ('fills de' en àrab). Aquestes alqueries constituïen petites entitats de poblament (unes poques desenes de cases), d'origen familiar tribal, i la base dels processos de treball i aprofitament agrícola del territori. En cas d'alarma bèl·lica, la població de les alqueries buscava refugi al castell.

Aquesta estructura poblacional andalusí canviarà radicalment amb la conquesta cristiana. En lloc d'aquest hàbitat dispers, i de la capitalitat política en un hisn, assistirem a la creació de viles de nova planta al pla, acompanyades de l'abandonament i despoblament de les alqueries i també de l'hàbitat d'altura. Aquest procés, que constitueix la base historicista de les actuals festes de la Magdalena, no és en absolut privatiu del cas de Castelló. Es pot generalitzar arreu del País Valencià. Per no eixir-nos de les comarques de Castelló podem veure com el Almassora es produeix el mateix amb uns pocs anys d'antelació (vers 1247), o en Almenara, o en Alcalà de Xivert -en aquest cas mantenint-se la població musulmana als peus del castell, en la moreria de Xivert.

El cas de Nules pot il·lustrar bastant bé en què consisteix la *mutatio villae*, és a dir, el canvi d'emplaçament d'una vila tal com recull el conegut privilegi atorgat per Jaume I al seu lloctinent Ximén Pérez d'Arenós el 8 de setembre de 1251, pel qual l'autoritza a canviar l'emplaçament de la vila de Castelló al lloc que li sembla més oportú dins els termes del castell de Castelló. No és un desplaçament



Jaume I al Llibre Verd

de la població, que serà progressiu, sinó més aviat es tracta d'un acte jurídic que significa moure la capitalitat a un nou nucli que serà la nova seu de les institucions, els serveis comunitaris, etc., i que rebrà el topònim. Parlava del cas de Nules perquè ací es produeix el mateix procés un poc més tard i amb una diferència molt significativa: el castell vell no es despobla del tot, sinó que continua poblat per musulmans, de manera que passa a denominar-se la Vilavella (que és en realitat el Nules històric), mentre que la nova pobla construïda al pla, la Vila-nova de Nules és la que passa a centralitzar el territori i a assumir per tant a partir d'aleshores el topònim 'Nules'. En Castelló, en canvi, l'hàbitat d'altura de la Magdalena ja el

trobem totalment despoblat i abandonat a inicis del segle XIV, així com la resta de les alqueries.

El procés ha estat realment ràpid en el cas de la vila de Castelló. En un primer moment, després de la rendició de 1233 a penes no hi hauria canvis. Els pactes de capitulació garantien a la població musulmana el manteniment de les seues possessions i formes d'organització a canvi de la submissió política i el pagament de rendes. Ben aviat, però, comença l'afluència de colons cristians que van rebent donacions en el terme. El primer intent repoblador el protagonitza Nunó Sanç, comte del Rosselló, a qui Jaume I havia atorgat en feu el castell de Castelló. El 8 de març de 1239, des de Tarragona, atorga la carta pobla de Benimahomet, que no sols constitueix el primer intent seriós d'instal·lar una comunitat cristiana en Castelló, sinó també el projecte d'abandonar l'assentament al castell de la Magdalena i crear una vila emmurallada al bell mig de la Plana. En aquesta carta pobla el senyor cita pel seu nom a sis agents repobladors (Ramon de Riba, Ramon Mir, Bernat de Santadigna, Simó de Santadigna, Bernat de Benviure i Guillem de Barberà, els primers "castellonencs" que podem documentar), els quals han de portar amb ells altres 48, per rebre tots ensem l'alqueria de Benimahomet, juntament amb 60 jovades de terra de secà al costat de dita alqueria. Però si bé les terres les reben al pla, junt a l'alqueria, l'allotjament el reben al castell, on els atorga 54 cases. L'interés del document és que per primer cop, ja el 1239, hi ha un projecte d'abandonar l'emplaçament del castell i crear una vila al pla, junt a l'alqueria atorgada de Benimahomet, una vila fortificada amb les seues muralles. El senyor es compromet que si tots els veïns construeixen aquesta vila i hi fixen la residència, en el termini de dos anys els haurà construït un forn, i ja des d'abans podran tenir en la vila un ferrer i una ferreria, instal·lació bàsica per al desenvolupament d'una comunitat agrícola que pose en valor les fèrtils terres de la Plana.

El projecte de creació d'una nova vila, però, sabem

---

 800 ANIVERSARI JAUME I
 

---



Jaume I Lorenzo Ramírez

que no es durà a terme. Tampoc no pot dir-se que la carta pobla de 1239 fos un fracàs absolut, ja que sens dubte alguns colons s'hi van instal·lar al castell, i progressivament també en algunes alqueries del pla. Però el paisatge humà i material continuava essent fonamentalment islàmic. El canvi es produirà arran de la sublevació mudèjar de 1247 i el consegüent decret d'expulsió dels musulmans ordenat per Jaume I el gener de 1248. Si bé aquesta expulsió no serà general, el monarca comprendrà que l'única manera de garantir el control del territori és assentar un nombre

suficient de colons cristians. El model anterior, una superestructura militar que explota el treball de la població mudèjar, és més rendible des del punt de vista de l'obtenció de renda, però per als interessos geoestratègics del rei presenta el problema de la seua fragilitat en cas de sublevacions generals com la de 1247. La noblesa, però, ho veu d'una altra manera, ja que per atraure pobladors cristians del nord cal oferir-los condicions avantatjoses, de manera que mai poden ser tan rendibles com la població musulmana vençuda i sotmesa. De manera que qui aleshores era senyor de Castelló, l'infant Pere de Portugal, se subleva contra la decisió reial d'expulsió dels musulmans. Són els anys decisius. Entre 1249 i 1250 trobem diverses anotacions al *Llibre del Repartiment* de cases i terres concedides per Jaume I a pobladors cristians en terme de Castelló. Dels 31 pobladors anotats, 30 reben cases en l'alqueria de Benirabe, que serà l'espai on es construirà la nova vila.

El privilegi de trasllat, com hem dit, és de 1251 (sense especificar encara el lloc on s'ha de fer el trasllat), i cap a mitjans dels anys cinquanta podem considerar que el trasllat de la capitalitat política a l'hàbitat del pla ja és una realitat. Fins a les darreries del XIII o inicis del XIV encara queden pobladors mudèjars, i encara subsisteix població en algunes alqueries, però el procés ja és irreversible. Durant els anys cinquanta i seixanta el creixement de la vila és accelerat, espectacular, sens dubte per la continua arribada de nous fluxos migratoris i la posada en valor de les terres de regadiu. A inicis dels setanta les 10 ha. del nucli original (que tindria com a eix nord-sud l'actual carrer Major, més els carrers adjacents) ja no són suficients per allotjar tota la població, i a ponent comença a desenvolupar-se un raval extramurs. El límit oriental ve marcat per la sèquia Major, és a dir el límit amb l'horta, de manera que el creixement urbà s'ha de produir sempre cap a l'interior, sobre les terres de secà, com es farà fins el segle XX. El 1272 documentem la primera ampliació del recinte urbà de Castelló, quan Jaume I autoritza a tancar amb muralles aquest raval nascut a ponent del nucli original, i a obrir-ne tres portes. L'extensió urbana gairebé s'ha duplicat, sumant a l'estructura anterior el carrer Enmig i el carrer d'Amunt. El 1272 aquest antic raval encara no es troba totalment urbanitzat. Junt a les cases documentem també vinyes i altres espais no edificats. Però sens dubte cap al final del regnat de Jaume I (el rei morirà el 1276) la població de la vila ja assoleix alguns centenars de cases i comença a competir amb la ciutat que fins aleshores havia estat la indiscutible capital de la Plana de Borriana.

Amb la Col·laboració de:

